

Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“ (příspěvek ke studiu života na venkově v socialistickém Československu)

Continuities in the Period of “Revolutionary Changes” and the “Dusk of the Peasant Status” (Contribution to the Study of Rural Life in Socialist Czechoslovakia)

OTO POLOUČEK

DOI:<https://doi.org/10.2478/se-2020-0002> © Ústav etnologie a sociálnej antropológie SAV
© 2020, Oto Polouček. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Mgr. et Mgr. Oto Polouček, Ph.D., Ústav evropské etnologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno, Arne Nováka 1, 602 00 Brno; e-mail: poloucek@mail.muni.cz

The narratives from the socialist period remarkably resemble the discussions after 1989 when it comes to the statement that the second half of the 20th century brought discontinuities that changed the countryside, even though their evaluations are different: the “desired” progress promoted by the normalisation language had not admitted the listing of the negative impacts on the countryside and the environment which logically became the centre of discussion after 1989. There is, however, a consensus in that the collectivisation of agriculture and the modernisation of the countryside had a significant impact on the functioning of rural communities, the way of life and municipal hierarchies.

The author of the study suggests, though, that it is impossible to fully grasp the impacts of the transformation of the countryside on the present if we only observe the discontinuities. His assumptions are based on his own interest in the memories about the social life in the late socialism period, while focusing on the observation of the continuities that can be based on a reflection of normative ideas and values. Thanks to an analysis of orally historical interviews and the evaluation of contemporary ethnographic research, the members of rural communities were shown to have successfully developed initiatives to ensure continuity in social life despite its changing form and inter-generational discussions. This can be explained with the observation of symbols with which people identify themselves – thanks to their embeddedness in the values system and high adaptability to external interventions. It is impossible to fully understand the strategies of adaptabilities, so characteristic of this period, without observing the impact of the continuities (e.g. the need to use *hypernormalised* language to advocate one’s own interests).

Key words: socialism, collectivisation of agriculture, countryside, Czechoslovakia, continuity, normative ideas, social life

Klíčová slova: socialismus, kolektivizace zemědělství, venkov, Československo, kontinuita, normativní představy, společenský život

How to cite: O. Polouček (2020). Kontinuity v období „revolučních proměn“ a „soumraku selského stavu“ (příspěvek ke studiu života na venkově v socialistickém Československu).68(1), 29–46, <https://doi.org/10.2478/se-2020-0002>

ÚVOD

Společenské změny formované technologickým pokrokem i vlivem mocenských zásahů a politických ideologií tvoří klíčovou linku většiny textů pojednávajících o českém a slovenském venkově ve druhé polovině 20. století. Je to logické – svět se zásadně změnil, což ovlivnilo způsob života obyvatel, organizaci práce i společenský život včetně možnosti vesničanů angažovat se. Počátky modernizace však můžeme datovat již do druhé poloviny 18. století (Matoušek, 2010: 14). 19. století je pak spjato nejen s oslabováním stavovských struktur tradiční vesnice, ale i odchodem části venkovského obyvatelstva za prací do průmyslu a celkovým rozmachem dostupnosti mobility díky budování železnice (Jančář, 2000: 159; Novák, 2007: 23). Český venkov od 70. let 19. století formoval rozmach družstevnictví umožňující modernizaci zemědělské výroby i prvo-republiková pozemková reforma vedoucí ke zvýšení životní úrovně části rolníků (Lapka, Gottlieb, 2000; 35). Zásadní změny však v českých zemích i na Slovensku přišly zejména s násilnou kolektivizací zemědělství realizovanou v padesátých letech podle sovětského vzoru. Nejen kolektivizace, ale i technologický pokrok, mechanizace a intenzifikace zemědělské produkce zasáhly do života obyvatel a proměnily charakter venkovské krajiny (srov. Jech, 2000; Petrář, 2009; Valeš, 2014; Válka, 2011). Výklad založený na výčtu změn je vlastní jak textům z období po listopadu 1989, tak i těm vzniklým v období takzvané normalizace. Právě této etapě pozdního socialismu vymezené odklonem od reformního kurzu po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a sametovou revolucí roku 1989 se věnuji v této studii.

Důraz na změny (ať jsou již v dobovém kontextu prezentovány jako pozitivní, či jako negativní) je patrný již z názvů publikovaných textů. Zatímco koncem osmdesátých let soudobí autoři prezentovali zájem o *Revoluční proměny venkova* či o *faktory formování progresivních lokálních a regionálních tradic* (Frolec, 1981; Pranda, 1982), o dvě dekády později lze narazit na publikaci o *Soumraku selského stavu* či *soumraku tradičního venkova* (Jech, 2001; Petrář, 2009). Je však touto cestou možno pochopit veškeré souvislosti spjaté s proměnou života na venkově? Lze plně porozumět tomu, jak se lidé s vývojem vyrovnávali a adaptovali se na něj? Dá se pochopit, jak se dokázali (či nedokázali) přizpůsobit „novým pořádkům“ a plnit si své sny, pokud nebudeme sledovat i stabilní faktory spjaté s každodenním životem? A v neposlední řadě – měnily se nějak tužby a životní strategie venkovských obyvatel? Neměnily se spíše jen referenční objekty těchto tužeb? Měnily se představy o světě a o státní moci?¹

Podobnými otázkami spjatými s předáváním hodnot na venkově se obsáhle zabývali slovenští etnologové již v období 80. a 90. let 20. století (srov. Pranda, 1986; Slavkovský, 1989; Ratica, 1992; Podoba, 1995 atd.), zatímco v české etnologii se jedná o téma doposud spíše opomíjené. Totéž platí o zájmu o současný venkov – zatímco česká etnologie jej po předchozím všeobecném zájmu vyplývajícím z plnění státního plánu spíše opustila (Válka, 2011: 22), slovenští badatelé se tématu dále věnovali a snažili se v reálném čase zachytit procesy spjaté s post socialistickou transformací venkova a vyrovnat se s vlivy mocenských zásahů předchozích etap (zejména s kolektivizací zemědělství) (srov. Slavkovský, 1995; Podoba, 1996; Danglová, 2006). Texty slovenských etnologů tudíž posloužily jako zdroj inspirací pro formulaci předkládaných tezí a poskytly mate-

1 Již v etnografických textech založených na studiu současnosti v období socialismu byla předložena teze, že se normativní představy mění pomaleji než estetické normy (Danglová, 1981: 403).

riál k rozšíření předkládaných interpretací mimo studium společenského života a limitovaný kontext mikrohistorického výzkumu.²

Studie však primárně vychází z terénního výzkumu realizovaného na jihozápadní Moravě³ v rámci doktorského studia. Výzkum se zaměřil na proměny společenského života s důrazem na to, jakým způsobem jednotlivci jako členové venkovských komunit dokázali prosazovat své vlastní zájmy v kontextu pravidel i limitů politického systému pozdního socialismu i v souvislosti se sociálními proměnami venkova. Otázka sledování kontinuity se během analýzy orálně historických rozhovorů i studia archivních pramenů ukázala jako nosná nejen ve formě reflexe normativních představ, ale i v zachycení způsobu organizace veřejného života – zejména tanečních zábav. Ukázalo se, že znalost jejich významu a funkce předávaná z generace na generaci pomáhala uchovávat podporu jejich konání napříč generacemi, ačkoli se viditelná podoba „tancovaček“ měnila v souvislosti s modernizací venkova, technologickým pokrokem, mocenskými zásahy, šířením módních trendů a rozmachem dostupnosti masové populární kultury a jejím vlivem na kulturu lidovou (srov. Pavlicová, 2007: 41–53; Dohnalová, 2009: 2119). Tento proces byl sledován zejména na příkladu rockových tanečních zábav, s jejichž podobou se sice zejména starší vesničané neztotožňovali a byli k ní kritičtí, přesto se však konaly a nebyla zpochybňována jejich existence.

Společenský život – a tedy i zábavy – tvoří významný pilíř předkládaných interpretací. Otázka kontinuity představ a adaptability na aktuální životní podmínky jako faktorů udržitelnosti venkovských societ se však jeví nosnou pro promyšlení mimo prostředí specifického fenoménu tanečních zábav, a proto se ve studii dotknu i otázek spjatých s vnímáním vlastnictví půdy, vztahu k práci a pohledu na státní moc. Uvědomuji si přitom limity možnosti zobecnění předkládaných tezí – nejružnější zájmové skupiny venkovských obyvatel reagovaly na sociální proměny i zásahy státní moci v souladu s vlastní identitou, hodnotovou orientací, způsobem života i regionálními odlišnostmi.⁴ Spíše se snažím přispět k pochopení kontextů, které doposud ovlivňují vnímání minulosti i současnosti lidmi na venkově a jsou patrné nejen ve vlnách nostalgie po socialismu, ale i v pohledu na současný globalizovaný svět.

V předkládaných tezích vycházím z předpokladu, že se venkovské komunity dokáží adaptovat na nové podmínky a zásahy „zvenčí“, pokud jsou splněny alespoň základní předpoklady udržitelnosti. Nad touto hypotézou formulovanou nezávisle na sobě sociálními

2 Ačkoli reflektují rozdíly ve vývoji českého a slovenského venkova spjaté s „velkými dějinami“, prezentace života na tradiční vesnici ukazují na velké množství společných rysů – zejména v oblasti normativních představ a hodnot ve vztahu k sociálním vazbám a hierarchii vesnické společnosti (srov. Jančář, 2000; Danglová, 2006).

3 Terénní výzkum byl realizován mezi lety 2016 a 2018 v malém městečku Dolních Kounicích (okres Brno-venkov, 2466 obyvatel), které si přes industrializaci a blízkost Brna (do kterého část obyvatel dojíždí za prací) uchovalo venkovský ráz, a ve dvou malých venkovských obcích v okolí Moravského Krumlova (Rokytná, 178 obyvatel a Petrovice, 357 obyvatel), ve kterých doposud značná část obyvatel pracuje v zemědělství. Pro účely této studie však byly analyzovány zejména materiály z výzkumu v okolí Moravského Krumlova. Analýza vzpomínek sedmnácti narátorů – iniciátorů společenského života – byla doplněna archivním výzkumem zaměřeným zejména na materiály lokální, ale i okresní proveniencí a produkce bezpečnostních složek. Nejstarší narátor se narodil roku 1930, nejmladší 1976. Byly realizovány rozhovory se čtyřmi ženami a třinácti muži.

4 Limity předkládaných tezí vnímám zejména ve vztahu k selskému stavu, elitním, nikoli však početně dominantním vrstvám venkovské společnosti, které po roce 1948 ztratily zásadní vliv a skrze jejichž osudy byly dříve interpretovány proměny života na venkově (srov. Jech, 2001; Lapka, Gottlieb, 2000), hlubší studium by si také zasloužily komunity s vysokou mírou religiozity či odlehlý periferní venkov.

antropology (Cohen, 1985: 75) i geografie (Wilson, 2010: 367) se budu zamýšlet v kontextu pozdně socialistického československého venkova, který je považován za prostředí vyznačující se relativně vyšší životní úrovní, než tomu bylo ve městech (Valeš, 2014: 479).

Růst životní úrovně na venkově za pozdního socialismu byl doposud spojován zpravidla s výraznou ekonomickou podporou venkova, státními dotacemi kolektivizovaného zemědělství, vysokými výdělky družstevních zemědělců, soběstačností v zásobování potravinami díky obdělávání záhumenků a rozvinutým sociálním kapitálem venkovských obyvatel umožňujícím obstarávání komodit, které neefektivní systém plánovaného hospodářství nedokázal distribuovat oficiální cestou (srov. Kalinová, 2007: 252; Otáhal, 2012: 251). Přihlédneme-li k formám sdružování, je však pro plné pochopení kontextů každodenního života vhodné promýšlet i principy reakce venkovských společenství na „relativně příznivou“ politiku normalizační moci a brát přitom v potaz, zda disponovala vhodnými zdroji pro adekvátní reakci na zásahy zvenčí.

MULTIFUNKČNOST VENKOVA A SYMBOLICKÁ KONSTRUKCE KOMUNIT

Udržitelností života na venkově se zabývají odborníci vycházející z antropologických, geografických i sociologických teorií (srov. Bitušíková, 2019; Falťan, 2011). Pro předkládané teze lze hledat inspiraci mimo jiné v teorii multifunkčního venkova jako předpokladu udržitelnosti (Bitušíková, 2019: 268). Tato teorie předpokládá, že jsou venkovské komunity schopny zajistit si vlastní udržitelný rozvoj, pokud disponují zdroji ve třech základních oblastech – sociální, ekonomické a environmentální. Jestliže mají lidé na venkově dostatek finančních prostředků a možností výdělku, v místě bydliště udržují silnou a hustou síť kontaktů (mají zde příbuzné, přátelské vztahy se sousedy) a životní prostředí jim poskytuje dostatek zdrojů k obživě, jsou schopni nadále na venkově žít a vytvářet takové podmínky, aby zde nadále žily i další generace. Dokonce (a to je pro předkládaný text podstatné) jsou venkované schopni a ochotni vynaložit zvýšené úsilí, aby si zajistili kontinuitu, pokud čelí nějaké hrozbě či krizi (přírodní katastrofě i razantním zásahům státní moci, jako byla v případě Československa kolektivizace zemědělství) (Wilson, 2010: 367).

Zmíněný koncept lze dle Wilsona (2010: 374) aplikovat na jakékoli venkovské prostředí, avšak je evidentní, že vychází z předpokladu existence soukromého zemědělství, tržní ekonomiky a promyšlí zejména hrozby globalizovaného světa ve formě tlaku nadnárodních korporací na drobné zemědělce. Přestože tak není možné teorii multifunkčního venkova nekriticky aplikovat na prostředí pozdně socialistického Československa, zamyslíme-li se nad mikrosvětlem vesnických komunit, můžeme konstatovat, že zejména ekonomické a sociální podmínky mohly být do jisté míry splněny.⁵ Lidé na venkově měli v průměru vyšší platy, než tomu bylo ve městě, a jejich sociální kapitál jim zpravidla umožňoval participovat na rozbujele šedé ekonomice.⁶ Ačkoli se venkov vy-

5 Koncept multifunkčnosti ostatně vychází ze sociálního, kulturního a ekonomického kapitálu sociologa Pierra Bourdieu a interpretace sociálního kapitálu Roberta Putnama. Ten se zaměřuje na sledování sociálních sítí, mocenských vztahů, důvěry, spolupráce a dalších aspektů které drží komunitu pohromadě (Bitušíková, 2019: 268).

6 Silné sociální vazby jako pilíř překonávání krizí a diskontinuit zmiňuje i Slavkovský (2005: 131) ve své analýze proměn venkova ve druhé polovině 20. století.

lidňoval kontinuálně již od 19. století, v období pozdního socialismu se jednalo o fenomén značně nerovnoměrný – zatímco malé vesnice čelily úbytku obyvatel i kvůli prosazování střediskového systému obcí, větší obce depopulaci v takové míře nepociťovaly a počet pracovníků v zemědělství dokonce v Československu během tzv. normalizace oficiálně o 70 000 vzrostl zejména díky budování závodů přidružené výroby JZD (Kalinová, 2012: 276; Valeš, 2014: 484).

Nejproblematičtější se však jeví otázka environmentálních podmínek udržitelnosti. Kvalita životního prostředí se kvůli necitlivým zásahům neustále zhoršovala – ráz krajiny i životaschopnost půdy byly ovlivněny scelováním lánů a snahou o co nejvyšší výnosy rostlinné výroby. Absence soukromého hospodaření jako hlavního zdroje obživy a ekonomická podpora venkova však do jisté míry eliminovaly přímý vliv (ne)kvality životního prostředí na životní úroveň (ačkoli lidé mohli pociťovat důsledky, mj. zhoršenou kvalitu ovzduší kvůli intenzivnímu používání pesticidů). Je však nutno zmínit, že pro zajištění přiměřené míry udržitelnosti nemusely být splněny všechny zmíněné podmínky (Wilson, 2010: 367), ba dokonce pocit ohrožení a strádání v některé z klíčových oblastí mohl vést ke zvýšené snaze a aktivitě obyvatel za účelem uspokojení vlastních potřeb nebo tužeb, které vnímají jako významné a spojují s nimi udržitelnost vlastní komunity.

Pod vlivem myšlenek sociálních antropologů můžeme tyto tužby interpretovat pomocí jejich symbolických významů. Antony Cohen zabývající se primárně venkovskými komunitami spojuje schopnost čelit sociálním změnám s významem sdílených symbolů, které jsou spjaty s podstatou existence společenství, ale interpretovány na úrovni jednotlivců (a proto mohou být interpretovány různě, což vytváří prostor pro vysokou adaptibilitu) (Cohen, 1985: 91; srov. též Geertz, 1966: 5). Díky tomu jsou lidé schopni přizpůsobit se novým podmínkám a zásahům zvenčí, pokud jsou splněny alespoň základní podmínky pro reprodukci symbolů – například je možno opakovaně vykonávat činnosti, které tvoří součást jejich kolektivní identity, a spojují tak s jejich existencí životnost vlastní komunity. A to třeba i v obměněné podobě zapříčiněné ideologickým tlakem (angažovaný repertoár jako součást festivit v 50. letech) či technologickým pokrokem (rockové taneční zábavy za pozdního socialismu).⁷

Zatímco teorie multifunkčního venkova poukazuje na aspekty, které jsou podmínkou pro zajištění kontinuity a schopnosti adaptovat se, teorie symbolické konstrukce komunit vysvětluje, že je možno spojovat s kontinuitou i fenomény procházející na první pohled zásadní změnou. Právě schopnost adaptace za účelem zajištění kontinuity může být příčinou jejich další existence. Podstatná pro tento text se však jeví i další rovina vlastní oběma zmíněným přístupům – a to krize jako tahoun vedoucí ke zvýšené iniciativě (za předpokladu, že jsou splněny alespoň základní podmínky – například v obci žije dostatek lidí schopných a ochotných organizovat společenský život) (srov. Doušek, 2016: 204). Krize, obava z úpadku a rozpadu komunity je vlastní následujícímu příkladu z terénního výzkumu v osadě Rokytná.

7 O symbolickém významu tanečních zábav jsem publikoval samostatnou studii (Polouček, 2019a). Význam zábav pro vesnické komunity je patrný i z řady dalších pramenů – vedle zmínek u Zibrta (1895: 167) potvrzujících důležitost tancovaček v minulosti lze také doložit význam zábav z etnografických výzkumů na Slovensku realizovaných během období pozdního socialismu (srov. Gallo, 1983: 175; Štibrányiová, 1982: 357).

BUDOVÁNÍ KULTURNÍHO DOMU V ROKYTNÉ

Jako příklad schopnosti adaptovat se v kontextu podmínek pozdního socialismu lze uvést založení buňky Socialistického svazu mládeže (SSM), budování kulturního domu a následné pořádání tanečních zábav v Rokytne. Členové místní komunity⁸ čelili ve druhé polovině dvacátého století řadě krizových situací, přesto však dokázali podmínkám (a limitům) politického systému využít k zachování existence veřejného života v obci. Malá zemědělská ves Rokytne leží cca tři kilometry po silnici od bývalého okresního města Moravského Krumlova. Vedle kolektivizace zemědělství, která proběhla v obci poměrně pozdě (1957), byla Rokytne na konci šedesátých let připojena k Moravskému Krumlovu (stejně jako JZD bylo sloučeno s JZD v okolních obcích), navíc byla roku 1975 zrušena místní škola a již roku 1954 uzavřen hostinec. Zejména padesátá a šedesátá léta se tedy dle pohledů pamětníků nesla ve znamení všeobecného úpadku společenského života v obci – jediný možný prostor pro konání akcí představoval velmi zchátralý sál uzavřené hospody.

Roku 1968 možnost zapůjčení sálu zanikla zcela, jelikož majitelé bývalé hospody sál odmítli nadále poskytovat – nepropůjčili jej pro hodovou zábavu v listopadu 1968 údajně kvůli napjaté situaci po invazi vojsk Varšavské smlouvy. Zatímco část vesnické komunity, zejména starší obyvatelé a členové nejbohatších selských rodin nejvíce postižených kolektivizací, se dle vzpomínek stavěli k možnosti participovat na veřejném dění rezervovaně (pod vlivem frustrace z úpadku), z prostředí střední a mladší generace se rekrutovalo několik jednotlivců, kteří začali iniciovat oživení společenského života v obci. Komunita byla sice ohrožena, ale stále disponovala zdroji pro revitalizaci vlastní existence. Mezi tyto zdroje můžeme řadit dostatek iniciativních osob zejména z řad místní mládeže, dobrovolných hasičů z buňky Československého svazu požární ochrany (ČPO) a členů osadního výboru spravujícího Rokytne jako místní část Moravského Krumlova. Pomohly však i vhodné podmínky spjaté s „vnějším světem“ a aktuální politickou situací – snahou „obnovit staré pořádky“ po „krizovém období“ roku 1968 i politikou podpory venkova.

Po roce 1968 byl rozpuštěn Československý svaz mládeže jako organizace podporující reformní kurz tzv. pražského jara. Místo ní byl vytvořen Socialistický svaz mládeže, což bylo doprovázeno tlakem na vznik buněk na lokální úrovni – v každé obci, škole či podniku (srov. Franc, Knapík, 2018: 397). Vzhledem k tomu, že bez záštity společenské organizace sdružené v Národní frontě nebylo možno plánovat jakékoli aktivity spjaté s veřejným životem či trávením volného času (Houda, 2011: 320), představovalo navíc založení buňky SSM jednu z cest vedoucích k možnosti zajistit společenský život.⁹ Proto i v Rokytne byla roku 1972 místní buňka celostátní mládežnické organizace založena. Využito bylo cest spjatých s aktuální politickou situací (žádoucí formální angažovanost), motivace však dle vzpomínek souvisela spíše se snahou obnovit upadající veřejný život v obci:

8 Nutno zdůraznit, že zde vesnickou komunitu nevnímám jako jednolitý celek. Různí lidé žijící v obci se vyznačovali různou mírou ochoty participovat na lokálním dění – míra zájmu se mohla lišit na základě pozice ve společenství, životní zkušenosti či mezilidských vztahů. Podstatné však je, že komunita disponovala dostatečným počtem osob, které měly zájem krizovou situaci řešit.

9 Na iniciativě jednotlivců mnohdy záviselo, která ze společenských organizací skutečně převzme roli organizátora společenského života v obci a která bude fungovat pouze formálně. Vedle SSM se nejčastěji jednalo o místní organizace Československého svazu požární ochrany či Československého svazu tělesné výchovy. Tyto organizace však byly spjaty s určitou činností, jako „záštita“ pro organizování zábav se tedy jevilo nejvhodnějším založení buňky SSM.

Obrázek 1: Založení buňky SSM v Rokytné, 1972, soukromý archiv narátora pana K.

No a potom, když jsem přišla na gympl, tak jsem zase vedla pionýry a tenkrát jsme se tak nějak bavili v klubovně a chtěli jsme pořad, jestli by tady nemohl být nějaký kulturní dům, abysme měli možnost někde dělat zábavy a takové ty akce, no, a to tenkrát tam přišel vlastně předseda a říkal „jestli chcete něco takového, tak by se tady měl založit svaz mládeže“, a protože my jsme to chtěli, tak samozřejmě hned jsme založili svaz mládeže (narátorka paní E.).

Taktéž ze zápisů ze schůzí místní organizace je evidentní dominance pořádání volnočasových aktivit (zatímco zápisy delegované na okresní výbor SSM prezentují zejména ideově-výchovnou funkci buňky rokytenských mládežníků).¹⁰ (obr. 1)

Bez vhodných prostor nebylo možno společenský život organizovat. Hostinec byl uzavřen a jiné vhodné zařízení se ve vesnici nenacházelo. Modernizace venkova včetně budování kulturních domů však tvořila významnou součást státní kulturní politiky specifikované již zákonem z roku 1959 (Franc, Knapík, 2013: 213). Periferní osada sice nevyhovovala snaze preferovaně rozvíjet občanskou vybavenost ve střediskových obcích, iniciativa a zájem místních obyvatel, vhodné kontakty a neformální vztahy (zejména) předsedy osadního výboru, ale i aktivita místní buňky SSM, však zřejmě prosazení stavby nového kulturního domu na plénu MěNV Moravský Krumlov napomohly – důkazem je vedle vzpomínek pamětníků zejména dodnes stojící kulturní dům.

¹⁰ V roce 1977 proběhly čtyři schůzky politického vzdělávání (vždy po schůzi SSM – účast přítomných členů a průměrně tři dalších nečlenů – otázkou je, zda „politické vzdělávání“ ve skutečnosti vůbec proběhlo, či bylo pouze z nutnosti zmíněno v zápisu), dva turnaje ve stolním tenisu, jeden turnaj v nohejbalu, zájezd a pět tanečních zábav zmíněných až na konci zprávy – nutno podotknout, že další zábavy v obci organizovala buňka ČPO). Státní okresní archiv (SokA) Znojmo, SSM Rokytná, *Zpráva o činnosti ZO SSM v Rokytné za rok 1977*.

Obrázek 2: Brigáda na stavbě kulturního domu v Rokytné, 1973, soukromý archiv narátora pana K.

Podmínkou výstavby však bylo zorganizování svépomocné akce „Z“, které se následně řada obyvatel osady aktivně účastnila – stavěli totiž „pro sebe“ a pomáhali tím rozvoji společenského života v obci. Nezbytná iniciativa však překračovala limity pouhé výpomoci na stavbě. Bylo nutno zajistit celý proces od vyprojektování po zajištění kvalifikovaných pracovníků – to bylo složité oficiální cestou sehnat (srov. Škovierová, 1976: 489) a posloužit musely neformální kontakty obyvatel obce – např. k zapůjčení nedostatkových stavebních strojů (Obr. 2):

Takže účast na těch akcích byla vysoká, to bylo přes třicet lidí normálně na brigádě z takový malý vesničky a náhodou jeden občan byl přítomen té stavby přehrady Dalešický a měl tam možnost vypůjčit velkou míchačku na beton, voni ju sem dovezli, takže se míchal beton a my jsme kolečkama vozili, dělali jsme základy, to jsme všecko sami. Jeden bévalej předseda národního výboru byl zedník, tak trošku to taky vedl, tak jsme to betonovali sami všecko toto a pak se stavělo z cihel dál (narátor pan J.).

Příklad stavby kulturního domu i podobné aktivity v dalších lokalitách mého výzkumu (srov. Polouček, 2019b) ukazují na to, že řada vesnických komunit se byla schopna adaptovat na principy (i limity) státně socialistického systému. Využila dobové politiky, ale byla také schopna opatřit si i ty komodity, které byly obtížně dostupné mimo spektrum šedé ekonomiky. Akce „Z“ navíc mohly být vnímány v souladu s nutností spolupracovat – pevně spjatou se strategií přežití na tradiční vesnici, a tím pádem přijímány příznivěji, než tomu bylo v městském prostředí (srov. Škovierová, 1976: 489). Nezbytné dostupné zdroje specifikované v teorii multifunkčního venkova – zejména sociální a ekonomický kapitál – lze proto v kontextu období pozdního socialismu vnímat jako hustě provázané a navzájem podmíněné. Jejich vyžívání a zhodnocení pak silně souvisí s představami předávanými z minulosti.

Kontinuitu představ předávaných z minulosti můžeme také sledovat na diskuzích, které se rozvíjely kolem pořádání tanečních zábav. Ty se staly dominantními společenskými akcemi organizovanými v novém rokytenském kulturním domě po jeho slavnostním otevření roku 1973. Podoba tanečních zábav se však ve zmíněném období měnila díky rozmachu popularity rockové hudby na venkově. Hudební žánr (v českých zemích zvaný „bigbít“) se ve venkovském prostředí rozšířil díky dostupnosti hudebního zesilovače i vlně rušení městských hudebních klubů na konci 60. let, ochotě vesnických pořadatelů povolit kapelám vystoupení a vzniku řady hudebních těles na venkově (srov. Vaněk, 2010: 469; Daniel, 2016: 138). „Vesnický rock“ postupně vytlačoval hudební produkci dechovou či slovy pamětníků „tradiční“ a vedl k diferenciaci zábav určených pro mládež a pro celou komunitu (viz Polouček, 2019b: 109). Podobné akce se tedy nedlouho po otevření nového kulturního domu začaly masově konat i v Rokytné a lákaly mládež z širého okolí.

Rockové taneční zábavy však začaly být lidmi na vesnici i státní mocí spojovány s řadou patologických jevů, o čemž svědčí četné zmínky v zápisech ze schůzí Komise pro ochranu veřejného pořádku nebo například jmenování nutnosti ohlídat spořádanost produkce ve zprávě o činnosti rokytenské buňky SSM.¹¹ V souvislosti s moralizujícími diskuzemi o tanečních zábavách se můžeme zamyslet nad tím, jak se projevovala kontinuita normativních představ o vhodném chování mladých lidí v reflexi aktuálních témat a fenoménů (včetně vnímání vládnoucí moci). Sledovat můžeme i cesty, jakými tuto kontinuitu dokázaly jednotlivé orgány autoritativního režimu v tlumočení vlastních zájmů.

„SLUŠNOST“ A „LIDOVOST“: HODNOTY TRADIČNÍ VESNICE JAKO NÁSTROJ IDEOLOGŮ

Prvky, kolem kterých se točí diskuze o tanečních zábavách, se týkají (přílišné) hlučnosti, (neslušné) podoby oblečení, (divokého) způsobu tance a (agresivního) chování návštěvníků. Explicitní předpoklad nevhodného chování účastníků a případné pobouření nad ním vyplývá z textů na různých úrovních mocenské hierarchie – v kulturním týdeníku UV KSČ (Sedlák, 1987: 8), na sjezdu předsedů komisí pro ochranu veřejného pořádku MNV okresu Znojmo,¹² ve člancích místního zpravodaje v Dolních Kounicích (Zahrádka, 1985) i z citace informátorky soudobého etnografického výzkumu realizovaného v obci Loděnice nedaleko lokalit mého výzkumu:

To není tak dlóho, co sem chodila já na zábavy, to ste musela mít nový šaty, nový boty. A voni chodijó v kalhotách, v těch riflách, roztrhaný to mají, to jim nevaďí, voni tak chodijó ve všední den, ve svátek, v pátek, absolutně jedno. A teda když ten tanec skončí, všechno je to venku. To neexistovalo. To se šlo buď do šenku, na sodovku nebo tu štymprlu nebo kafe. A teď je to všechno venku, kde mají ten hašiš ti mladí (Pospíšilová, 1985: 63).

Na proměnu charakteru zábav a chování návštěvníků vzpomínají i někteří narátoři:

Je to předimenzovaný hlukem, to je rachot, ají my, třeba se nepovažujem úplně za nejstarší, ale už mně to vaďí, že teda tam se nedá takhle mluvit u stolu normálně (pan U.) (...) po-

11 SOkA Znojmo, SSM Rokytná: Zpráva o činnosti ZO SSM v Rokytné za rok 1977.

12 SOkA Znojmo. Z/ONV-III, karton 597, Komise pro ochranu veřejného pořádku ONV Znojmo: Zápis z výjezdního zasedání Komise pro ochranu veřejného pořádku ONV Znojmo, konaného dne 18. 9. 1984.

tom nastoupila generace o trošku mladší a ti už začali chodit i dál a vraceli se k ránu. A ta naše generace byla taková, bych řekla, uklidněná, taková docela slušná (paní E.).

Apel na slušnost, dobré mravy a spořádané vystupování (ať si tyto pojmy spjaté se sdílenými normativními představami chápeme jakkoli a zohledníme možnosti jejich různé interpretace) pojí pohledy celé řady aktérů, z nichž některé můžeme považovat spíše za tribuny oficiálního narativu (týdeník Tvorba), jiné sice participují na mocenské hierarchii, avšak zároveň mohou tlumočit představy sdílené komunitou (členové komisí MNV)¹³ a další sdělují bez politického kontextu svůj názor na příchod inovací do venkovského prostředí a chování mládeže spjatý s ideály slušnosti a vhodného chování (citace ze soudobého terénního výzkumu i vzpomínek pamětníků).

Slušnost a dobré mravy ostatně tvoří motiv, kterým se snažila nacházet s širokými vrstvami obyvatel společnou řeč celá řada vládců – od těch prvorepublikových pobouřených nad nemravností trampů přes stalinistický režim padesátých let brojící proti hamiznosti tzv. kulaků, kampaně proti dlouhým vlasům v šedesátých letech až po upozornění na pokleslé mravy a promiskuitu signatářů Charty 77 za tzv. normalizace (srov. Pullmann, 2016: 80). Vlastní je ostatně celé řadě dnešních politických představitelů strašících před nejrůznějšími údajnými hrozbami – cizinci, drogově závislími atd.

Hodnotit sdílené pobouření nad údajně pokleslými mravy (které poté mohlo být delegováno právě i na matné a mlhavé představy o politických oponentech KSČ) jako vyjadřování podpory politickému zřízení ze strany venkovských obyvatel se však jeví velmi zjednodušeným. Kontexty, v jakých lidé vnímali narativy vládnoucí moci a případně se s nimi ztotožňovali (protože odpovídaly jejich představám o morálce a životě),¹⁴ můžeme plně pochopit, pokud budeme promýšlet představy o moci a mocných kontinuálně předávané z generace na generaci.

Vztah k „panstvu“ se na tradiční vesnici zpravidla vyznačoval nedůvěrou, obezřetností či opatrností a mocní byli vnímáni jako nevyzpytatelní, potencionálně život vesnického člověka ohrožující (Danglová, 2006: 40). Aby venkovský člověk přežil, musel si hledat skuliny a cesty, jak být s „pány“ zadobře a adaptovat se na jejich příkazy, ale případně i využít případných skulin a limitů mocenského zřízení ve svůj prospěch. Podobně by bylo možno charakterizovat i vztah obyvatel k vládnoucí moci v období totalitního režimu (srov. Petráň, 2009: 411).

Nejzásadnější zásah do života venkovských obyvatel – kolektivizaci zemědělství – můžeme v této souvislosti chápat jako opatření razantní a nevídané, pro část obyvatel zničující, v podstatě však korespondující s představami o „moci“ a „mocných“. Zohledníme-li skutečnost, že propaganda stalinistického režimu padesátých let intenzivně využívala animozit mezi bohatými sedláky a méně majetnými obyvateli vesnice (srov. Jančář, 2000: 163) ve svůj prospěch, můžeme si klást otázku, zda byla kolektivizace zemědělství (ač

13 Lze si také klást otázku, kde se nacházely hranice mezi „moci“ a „společností“ – byl místní funkcionář MNV spíše součástí mocenských struktur, nebo součástí vesnické komunity? Hranice jsou tenké a sledování binárních kategorií „moci“ a „společnosti“ se proto jeví problematickým stejně jako pojmání „politického režimu“ jako jednoho aktéra (Srov. Kolář, Pullmann, 2016a).

14 Dále se může jednat např. o pozitivní vnímání sociální kontroly, představy o schopnosti a možnostech „mocných“ zasahovat do soukromí jednotlivce a ovlivňovat jeho osud. Fenomény, které jsou z dnešního pohledu brány jako kontroverzní (šikana podezřelých či nevhodně vypadajících osob – vlasatci, punkeři – ze strany bezpečnostních složek, posudky uličních výborů při přijímacím řízení na střední či vysokou školu, kontrola identity osob pohybujících se na veřejných prostranstvích v pracovní době) mohly být tudíž z perspektivy venkovského člověka vnímány jako akceptovatelné, či dokonce chvályhodné (protože pomáhaly udržovat „pořádek“).

jakkoli nespravedlivá) skutečně tak destruktivní pro udržitelnost komunit jako celku. Možné vysvětlení cest, jakými se venkovská společenství dokázala vyrovnat s kolektivizací, nabízí ostatně i promýšlení podmínek umožňujících adaptibilitu spjatých s teorií multifunkčního venkova. Na jejím základě lze předpokládat, že komunity, ve kterých kolektivizace zlikvidovala základní předpoklady pro udržitelnost, čelily v období pozdního socialismu úpadku, z něhož se již nebyly schopny vzpamatovat (srov. Petráň, 2009: 383).

Autoritativní moc však dokázala využívat kontinuálně předávaných představ z minulosti nejen v propagaci kolektivizace, ale i v důrazu na lidovost a její významy v aktuálních kontextech. V padesátých letech vyznačujících se tlakem na veřejné vyjadřování podpory směřování ke komunismu se projevovala zejména v ideologizaci lidové kultury jako protikladu nežádoucí kultuře elitní a městské (Pavlicová, 2015: 187). V období takzvané normalizace tlak na intenzivní angažovanost odpadl, odkazů na popularitu tradic se však využívalo k propagaci „klidu k práci“, hodnoty vyjadřující stabilitu doby, ve které se jednotlivec měl starat zejména o svůj život a veřejně se angažovat pouze ve formální rovině (Kolář, Pullmann, 2016b: 64). V této souvislosti lze jmenovat zprávu Krajské správy SNB Brno o situaci v kulturní oblasti, v níž byla popularita lidové kultury identifikována jako pozitivní fenomén stojící v protikladu k negativním jevům spjatým s popularitou moderních hudebních žánrů spojovaných s narušováním poklidného života, rozvratem, hlukem, nepořádkem či kriminalitou:

Positivně lze hodnotit značný zájem o dechovou hudbu a folklorní soubory. Jihomoravský kraj má oproti jiným krajům masovou základnu, zvláště v oblasti folklorních souborů, které mají značné úspěchy u obecnstva v tuzemsku i v zahraničí. [...] Zvláště pozitivní v činnosti dechových hudeb i folklorních souborů je zapojení mládeže, která je ochotna věnovat se ve svém volném čase aktivní tvořivé činnosti.⁵

Přes adoraci lidovosti a klidu k práci je autoritativní jazyk pozdního socialismu jinak plný pojmů jako „revoluční proměny“ či „budování nové socialistické společnosti“. Oficiální ideologie tudíž propagovala hodnoty, které odporovaly ustrnutí v čase a důrazu na tradiční formy zábavy vyplývající z života v údajně zpátečnické a zaostalé kapitalistické společnosti. Podoba narativu pozitivně hodnotícího vlastnosti tradičního venkova (sociální kontrola, pracovitost) se tedy evidentně liší od frází spjatých s oficiální ideologií a odporuje jim. Jako vysvětlení tohoto paradoxu se nabízí teorie Alexeje Jurčaka. Tento rusko-americký antropolog formuluje definici *hypernormalizovaného* jazyka: pozdně socialistické autoritativní režimy těžily svoji legitimitu ze souboru ideologických textů, které nebylo možno měnit, aniž by byly porušeny samotné základy vládnoucího systému. Na reprodukci standardizovaných frází ale bylo možno navazovat další, dokonce i protichůdné a původnímu smyslu odporující významy (Jurčák, 2018: 342). Ačkoli se tedy stále hovoří o „revolučních proměnách venkova“, v těch samých textech se objevují zmínky o „úpadku žádoucí a přirozené sociální kontroly“ či o přílišném oslabování tradic díky příchodu televize a pasivní konzumaci masové populární kultury (Frolec, 1982: 24). Zároveň je propagován pokrok i vyjadřován stesk nad mizením tradičního venkova.¹⁶

15 ABS: KS SNB Brno: *Kontrolní zpráva o situaci na úseku profesionálních a lidových hudebních souborů v Jihomoravském kraji*.

16 Zajímavé je taktéž sledování textů z produkce pozdně socialistických etnografů a legitimizace studia lidových tradic ve snaze spojit jejich význam s budováním socialistické společnosti. Můžeme tak narazit na zmínky o progresivních prvcích lidových tradic jako součásti společenského života družstevní vesnice (srov. Pranda, 1982).

Můžeme se však vrátit do lokálního kontextu pořádání tanečních zábav v Rokytné – Alexej Jurčák totiž tvrdí, že lidé na odlišných pozicích byli schopni v nejrůznějších adekvátních kontextech používat *hypernormalizovaný* jazyk, aby prosazovali svoje zájmy, seberealizovali se a věnovali se aktivitám, které považovali za smysluplné. Ačkoli bývá zmíněným myšlenkám i jejím odrazům v českých textech (srov. Pullmann, 2011; Houda, 2019) vytýkáno zakotvení v privilegovaných vrstvách společnosti (Jurčák pracuje s příklady funkcionářů Komsomolu) (Hrubý, 2018: 309), vnímám jako nosné zamýšlet se nad podobnými principy i v kontextech méně privilegovaných vrstev společnosti (při reflexi reálných možností, schopnosti a cílů jednotlivých aktérů).¹⁷

Znalost způsobu užití vhodných akcí v adekvátních kontextech – například vložení správné fráze do zprávy delegované výše postaveným orgánům SSM nebo organizace besedy o Sovětském svazu – mohla tvořit jednu z rovin, která místní rokytnské mládeži umožňovala organizovat rockové taneční zábavy.¹⁸ Doplnuje tak další dříve zmíněné faktory – schopnost využívat podpory (i neefektivitu) centralizovaného socialistického státu i kompenzovat pomocí sociálního kapitálu nedostupnost vhodných komodit (nejen stavebních materiálů při budování kulturního domu, ale například i občerstvení na zábavu).

Tyto faktory lze vnímat jako pilíře, na kterých stála v kontextu pozdního socialismu schopnost venkovské komunity adaptovat se na aktuální situaci a vytvářet prostor pro realizaci fenoménů pro společenství významných – například tanečních zábav. Kontinuita představ předávaných z minulosti se tak projevovala v různých (a dokonce protikladných) významech nacházení společné řeči s mocí KSČ v touze po dodržování dobrých mravů a pobouření nad podobou zábav i v podpoře jejich organizace a ve shodě nad žádoucí přítomností (tradiční) sociální kontroly (která by v případě zákazu nebyla zajištěna, protože by se mládež scházela mimo dohled komunity).

KONTINUITY VE VNÍMÁNÍ VZTAHU K MAJETKU A PRÁCI

Jak již bylo naznačeno, existence společenského života tvoří jeden z pilířů, se kterými si lidé na venkově spojují udržitelnost vlastní komunity. Symbolický význam spjatý s dominantními příležitostmi k setkávání a socializaci – zábavami – navíc umožnil, že byly i přes dříve prezentovanou shodu představitelů vládnoucí moci, místních funkcionářů a (zejména starších) obyvatel nad jejich nevhodnou a pořádek narušující podobou ve své aktualizované „rockové“ podobě organizovány a povolovány.

Hovoříme-li o symbolických významech jednotlivých fenoménů jako zdrojích zajišťování kontinuity (a vytvářejících podmínky pro adaptabilitu), můžeme předkládané interpretace rozšířit na další fenomény spjaté s životem na venkově a jejich významy předávané z generace na generaci a interpretované v aktuálních kontextech pozdního socialismu. Zdroje z etnografických výzkumů (zejména z území Slovenska) poskytují řadu podnětů pro promyšlení vztahu venkovských obyvatel zejména k hodnocení majetku a práce.

17 Jurčakova teorie je sice zakotvená v období pozdního socialismu, lze si však klást otázku, zda zmíněná schopnost užití vhodného jazyka ve vhodných kontextech nemá širší přesah a netvoří jeden z nutných repertoárů schopnosti seberealizace v moderní společnosti (srovnat můžeme například podmíněnost rozvoje společenského života na venkově v současnosti schopností psát vhodné granty, žádat o vhodné dotace a s tím spojenou nezbytnost ovládat vhodný jazyk šitý „na míru“ jednotlivým výzvám, strategiím a cílům vyplývajícím z dotačních programů).

18 Jako příklad lze uvést rezoluci buňky SSM v Rokytné odsuzující *fašistické postupy Chilské junty a izraelskou agresi proti arabským národům*. SOKa Znojmo, SSM Rokytná: *Rezoluce*, 3. listopadu 1973.

Vztah k půdě formoval životní strategie, postoje, hodnoty i způsob života vesnických obyvatel – zejména selského stavu. Její vlastnictví znamenalo zajištění obživy a bylo spojováno s prestiží – pro selské rodiny držení půdy představovalo dokonce vyšší hodnotu než vlastnictví domu. Tyto tendence byly (logicky) v textech z období socialismu kritizovány jako zhoubné, zpátečnické a spojovány s lakomstvím a chamtivostí nejbohatších vrstev vesnické společnosti vedoucí k čím dál nižší prosperitě venkovských společenství (srov: Michálek, 1989: 89). Po kolektivizaci zemědělství však přestalo (nyní již pouze formální) vlastnictví půdy rodině zajišťovat obživu.

Jako zásadní změna spjatá s rozmachem konzumního způsobu života je v pozdně socialistických etnografických textech prezentován důraz na budování velkých domů a shromažďování majetku (auta, vybavení do domácnosti) (srov. Katriak, 1981: 231; Valentová, 1985: 424). Tento fenomén by však bylo možno interpretovat i z hlediska sledování kontinuit – majetek jako symbol prestiže rodiny mohl být shromažďován v té podobě, jakou bylo aktuálně možno kumulovat a symbolické významy mohly být reinterpretovány do nových, aktuálních kontextů. Vlastnictví půdy mohla nahradit stavba moderního domu, který v aktuálních poměrech symbolizoval dostatek zdrojů majitele – nabízí se přitom i spojitost s rostoucím významem peněz na úkor naturálií v průběhu první poloviny 20. století. Zatímco půda může symbolizovat dostupnost naturálií, vlastnictví domu může ukazovat na dostatek finančních prostředků majitele (srov. Luther, 1985: 475; Pranda, 1978: 244).¹⁹

Z hlediska dosavadních interpretací se naopak nejvíce stabilní jeví přisuzování symbolického významu práci a pracovitosti. Pozitivní hodnocení práce (a lenost či zahálka jako jev negativní) je napříč etnografickými texty prezentováno jako zásadní vlastnost, s níž si lidé na venkově ztotožňují kvality člověka. Práci vnímají jako nezbytnou, a nutnou, což se odráží i v hodnocení volného času či dovolené (Katriak, 1981: 232). Stabilitu lze vidět i v posuzování toho, jaká práce je důležitá – zatímco ta pro „vrchnost“ (viz dříve charakterizované představy o „mocných“) byla viděna spíše jako nutnost, práce „pro sebe“, „pro rodinu“ či „pro komunitu“ žádoucí a preferovaná. V tomto kontextu lze chápat i (laxní) vnímání práce v kolektivizovaném zemědělství a (pro socialismus typické) cesty, jakými si lidé snažili co největší energii přeměřovat do rovin, kde budou užiteční „pro sebe“, nikoli „pro vrchnost“. Proto mohlo být společensky přijatelné využívat prostředky přidělené pro práci na „panském“, případně „družstevním“ pro soukromé účely či pro vzájemnou výpomoc v rámci komunity.²⁰ Poněkud volnější vztah k práci proto nelze vnímat jako oslabování její symbolické hodnoty.²¹ Zatímco principy předávání pracovních dovedností a umu mohly být narušeny díky moderni-

19 Výzvu představuje možnost sledování tohoto fenoménu po roce 1989 – například jeden z narátorů, bývalý příslušník SNB (pocházející však ze zemědělské rodiny), investoval většinu svého výtěžku v 80. letech do stavby rozsáhlého moderního domu. Při jeho budování mu přitom pomohl bohatý sociální kapitál související nejen s kontakty v rámci obce, ale i s výkonem jeho profese. Po roce 1989 a liberalizaci možností koupě zemědělské půdy se však opět zaměřil na nákup pozemků a postupně nákupem dílčích parcel rozšiřuje svoje pozemky v okolí obce, v níž bydlí – část obdělává, na části vybudoval ovocný sad. Tento příklad nabízí otázku k zamyšlení, zda se jedná o projev kontinuity představ o vlastnictví půdy jako symbolu prestiže z minulosti před kolektivizací zemědělství – předložením validních interpretací by však požadovalo obsáhlejší výzkum zaměřený na postsocialistickou transformaci venkova.

20 Zmínit lze například fenomén využití družstevní zemědělské techniky pro obdělávání soukromých záhumenků (Leščák, 1995: 381).

21 Sledovat lze dokonce kritiku nízké pracovní morálky v etnografických výzkumech z období pozdního socialismu (Pranda, 1985: 344).

Obrázek 4: Sraz rodáků v kulturním domě v Rokytné, 1993, soukromý archív narátora pana K.

zaci, mechanizaci, ale i znárodnění řemesel a přerušení kontinuálního předávání profesí v rámci rodiny (Slavkovský, 2001: 27), symbolická hodnota práce jako takové nikoli – projevat se to ostatně mohlo v již dříve zmíněné ochotě podílet se na budování občanské vybavenosti, s jejímž přínosem se lidé na vesnici ztotožňovali. (obr. 4)

SHRNUTÍ

Promyšlení symbolických významů spjatých s fenomény důležitými pro přežití venkovského člověka – vztahu ke společnosti, majetku i práci – může pomoci pochopit, jak lidé vnímali zásadní změny spjaté se sociálními proměnami venkova ve druhé polovině dvacátého století. Důležitost společenského života, který umožňoval socializaci, a tím zajišťoval kontinuitu, vedla k podpoře či alespoň toleranci moderních rockových tanečních zábav. Význam bohatství a schopnosti užít se jako znaku prestiže se mohl odrazit v těch rovinách, které doba i charakter venkovského prostředí nabízely – v budování a vylepšování domu. A nakonec význam pracovitosti pro hodnocení kvality jednotlivce nemusel být narušen, jak by se mohlo zdát ze sledování stížností na nízkou pracovní morálku v JZD – lidé na venkově totiž pozitivně hodnotili především práci „pro sebe“ či „pro komunitu“, což mohlo souviset i s ostražitým vnímáním moci a „mocných“. Tyto symbolické fenomény je také možno ztotožnit s pilíři zajišťujícími udržitelnost venkova – zejména sociálních (společenský život) a ekonomických (vlastnictví domu či půdy). Je však nutno reflektovat nezbytný předpoklad provázanosti těchto pilířů a jejich specifických významů spjatých s plánovaným hospodářstvím, důležitosti neformálních vazeb i limity ve fungování pozdně socialistického státu.

Specifickou úlohu ve využívání zdrojů umožňujících uspokojování zájmů vesnických komunit hrál jazyk. Mocenské autority pozdního socialismu na jednu stranu upravovaly formu narativu cílenou na venkovské obyvatelstvo takovým způsobem, aby s ním nacházely společnou řeč (v adoraci lidovosti a v pohoršení nad porušováním dobrých mravů narušujících žádoucí „klid k práci“), členové vesnických komunit však na druhou stranu používali podobných cest – užití *hypernormalizovaného* jazyka ve vhodném kontextu – aby mohli vykonávat činnosti, proti nimž bylo brojeno – jako je tomu u buňky SSM, která se ve zprávách směřovaných na okresní úroveň zaklínala zvyšováním uvědomění obyvatel skrze politická školení a pak pořádala rockové taneční zábavy.

V případové studii zaměřené na budování kulturního domu v Rokytné bylo představeno prostředí, kde byly zmíněné předpoklady udržitelnosti komunity ohroženy, přesto však stále existovaly. Vesnice se nacházela těsně nad pomyslnou hranicí. Pokud se lidé cítí být k ní tlačeni (ať již díky mocenským zásahům, či například nedostatku zdrojů vedoucích k odchodu obyvatel), zvyšuje to motivaci aktivně proti reálnému riziku zakročit. Jestliže se však komunita ocitne za imaginární hranicí, pravděpodobnost revitalizace se razantně sníží kvůli nedostatku vhodných zdrojů.

Předpoklady adaptability vycházejí z aktuální situace, avšak jsou interpretovány skrze normativní představy předávané z minulosti, jež jsou aktualizovány a ovlivňovány vnějšími vlivy a reinterpretovány pomocí jím přisuzovaných symbolických významů. V podobném kontextu můžeme sledovat i otázky chápání moci KSČ lidmi na venkově, které může souviset s představami o mocných obecně – přes nedůvěru, ostražitost a reflexi nevyzpytatelnosti.

Vnímání autoritativní vlády KSČ je tak nutno reflektovat z perspektivy venkovských obyvatel a promýšlet vedle představ o mocných i další vlivy – pohledy na svobodu jednotlivce a jeho pozici v komunitě, reflexi hranic mezi soukromým a veřejným i normami slušnosti. Význam těchto hodnot se totiž může značně lišit od představ současné kosmopolitní velkoměstské společnosti a odrážet se například v chápání demokracie a svobody. Tyto pojmy mohly být v myšlenkovém světě venkovského člověka interpretovány odlišným způsobem spjatým s představami kontinuálně předávanými z minulosti i životními zkušenostmi.

Venkovské komunity neprosperovaly za pozdního socialismu pouze proto, že státní moc ekonomicky podporovala venkov, ale i (a zejména) díky tomu, že disponovaly vhodnými zdroji, aby mohly podporu využít ve svůj prospěch. Tyto zdroje souvisí s kontinuitou představ a norem i sdílenými symbolickými významy, do kterých si lidé na venkově referují svůj vztah ke společenství i lokální identitu. Snaha pochopit pohled na svět perspektivou venkovských obyvatel se přitom jeví jako nebyvale aktuální, jelikož může pomoci k porozumění současným náladám venkovské společnosti – tužbám i obavám ovlivňujícím jejich vnímání modernizace, globalizace či urbanizace a odráží se mimo jiné v rozšířené nostalgii a voličských preferencích. Na základě předkládaných tezí se tak lze plně ztotožnit s termínem postselské nostalgie, který pro výklad reflexe života na Slovensku použil Juraj Buzalka (2018) s poukazem na to, že hodnoty, do nichž si lidé referují nostalgii po socialismu, spíše mohou souviset s životem na tradiční vesnici, jaký (dle jejich dnešního pohledu) tehdy ještě existoval, zatímco dnes mizí.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek, KS SNB Brno:

Kontrolní zpráva o situaci na úseku profesionálních a lidových hudebních souborů v Jihomoravském kraji.

SOKA Znojmo, SSM Rokytná: *Rezoluce*, 3. listopadu 1973.

SOKA Znojmo, SSM Rokytná: *Zpráva o činnosti ZO SSM v Rokytné za rok 1977.*

SOKA Znojmo, Z/ONV-III, karton 597, Komise pro ochranu veřejného pořádku ONV Znojmo: *Zápis z výjezdního zasedání Komise pro ochranu veřejného pořádku ONV Znojmo, konaného dne 18. 9. 1984.*

Narátoři²²

Paní E., *1956, učitelka na základní škole, Rokytná.

Pan F., *1953, bývalý příslušník SNB, Rokytná.

Pan J., *1930, dělník v důchodu, Rokytná.

Pan K., *1962, řemeslník, Rokytná.

Pan U., *1952, zemědělský dělník, Petrovice

Periodický tisk

Sedlák, Lubomír (1987). Byl jsem na zábavě. *Tvorba*, 50, 8.

Zahrádka, Vladimír (1985). Co se děje v Dolních Kounicích. *Dolnokounický zpravodaj*, 10.

Odborná literatura

Bitušíková, A. (2019). Vybrané koncepty výskumu současného vidieka: inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu. *Slovenský národopis*, 67(3), 259–274.

Buzalka, J. (2018). Post-peasant Memories: Populist or Communist Nostalgia. *East European Politics and Societies and Cultures*, 32(4), 988–1006.

Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. London: Routledge.

Danglová, O. (1981). Pokus o analýzu súčasnej kultúry bývania na slovenskej dedine. *Slovenský národopis*, 29(2–3), 390–411.

Danglová, O. (1992). Modernizácia alebo demodernizácia roľníckej ekonomiky. In: D. Ratica (Ed.), *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Vý-*

sledky výskumov roku 1992. Bratislava, NÚ SAV (s. 5–23).

Danglová, O. (2006). *Slovenský vidiek: bariéry a perspektívy rozvoja*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.

Daniel, O. (2016). *Násilím proti „novému biedermeieru“: subkultury a väčšinová spoločnosť pozdného štátného socializmu a postsocializmu*. Příbram: Pistorius & Olšanská.

Dohnalová, M. (2009). Populární kultura. In: J. Malina (Ed.), *Antropologický slovník*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

Doušek, R. (2016). Sociální souvislosti folklorismu na Moravě na konci 19. století. *Český lid*, 103(2), 199–216.

Faltán, L. (2011). *Malé vidiecke sídla na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Franc, M., Knapík, J. (2013). *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia.

Franc, M., Knapík, J. (2018). *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948–1970*. Praha: Academia, 2018.

Frolec, V. (1981). *Revoluční proměny jihomoravského venkova: sborník příspěvků z konference o integrovaném společenskovědním výzkumu současné vesnice a malého města. Brno 27.–28. února 1979*. Brno: Blok.

Frolec, V. (1982). Kulturní život dnešní vesnice na Slovensku. *Slovácko*, 24, 23–36.

Gallo, J. (1983). *Muránska Zdychava: premeny tradičných foriem spôsobu života a kultúry v jednej z gemerských dedín*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.

Geertz, C. (1966). Religion as a Cultural System. In: M. Banton (Ed.), *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. London: Tavistock (s. 1–46).

Houda, P. (2011). Pódia znovu jen pro prověřené: normalizace v oblasti oficiální hudby v Československu sedmdesátých let. *Soudobé dějiny*, 3, 310–329.

Houda, P. (2019). *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.

22 V seznamu jsou uvedeni pouze nárátoři, jejichž vzpomínky byly citovány ve studii – v rámci realizovaného výzkumu však bylo realizováno více rozhovorů.

- Hrubý, K. (2018). *Cesty komunistickou diktaturou: kritické studie a eseje*. Praha: Argo.
- Jančář, J. (2000). *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice: Ústav lidové kultury, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Jech, K. (2001). *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Jurčák, A. (2018). *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Kalinová, L. (2007). *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia.
- Kalinová, L. (2012). *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969–1993*. Praha: Academia.
- Katriak, M. (1981). *Devičany v socialistické výstavbe: sociologická monografie*. Bratislava: Veda.
- Kolář, P., Pullmann, M. (2016a). Kdo se bojí normalizační každodennosti? In: P. Kolář, M. Pullmann (Eds.), *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (s. 38–48).
- Kolář, P., Pullmann, M. (2016b). Klid k práci, holé ruce a konec našeho komunismu. In: P. Kolář, M. Pullmann (Eds.), *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (s. 60–71).
- Lapka, M., Gottlieb, M. (2000). *Ročník a krajina: kapitoly ze života soukromých rolníků*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Leščák, M. (1995). Kolektivizácia poľnohospodárstva a súčasný etnologický výskum. *Slovenský národopis*, 43(3), 378–382.
- Luther, D. (1985). Tradičné obyčaje vo výročných sviatkoch súčasnej dediny. *Slovenský národopis*, 33(2–3), 465–481.
- Matoušek, V. (2010). *Čechy krásné, Čechy mé: proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Kriegl.
- Michálek, J. (1989). K premenám hodnotových orientácií slovenských roľníkov v procese kolektivizácie poľnohospodárstva. In: *Zborník SNM 83, Etnografia 30* (s. 87–106).
- Novák, P. (2007). *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova devatenáctého a první poloviny dvacátého století*. Praha: Národní zemědělské muzeum.
- Otáhal, M. (2012). O vztahu společnosti k normalizačnímu vedení. In: O. Tůma, T. Vilímek, *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (s. 247–284).
- Pavlicová, M. (2009). *Lidová kultura a její historicko-sociální reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Masarykova univerzita.
- Pavlicová, M. (2015). Folklor a folklorismus v historické a sociální perspektivě. In: *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita (s. 165–204).
- Petráň, J. (2009). *Dvacáté století v Ouběnicích: soumrak tradičního venkova*. Praha: NLN.
- Polouček, O. (2019a). Dance Parties and a Symbolic Construction of Communities in the Era of Late Socialism in Czechoslovakia. *Národopisná revue*, 29(5), 18–28.
- Polouček, O. (2019b). *Společenský život na pozadí proměn moravského venkova v období pozdního socialismu*. Disertační práce, Brno: Masarykova univerzita.
- Podoba, J. (1995). Premeny hierarchie hodnot obyvatelov slovenského vidieka v 20. storočí – proces negácie tradičného systému hodnot zlučiteľných s trvalo udržateľným spôsobom života. In: *Ponovembrové Slovensko III*. Bratislava: Eurouni Press pre STUŽ (s. 75–78).
- Podoba, J. (1996). Niekoľko poznámok k diskontinuitám vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a etnologického myslenia. *Slovenský národopis*, 44(2), 212–224.
- Pospíšilová, J. (1985). O volném čase spoločenském živote mládeže v nově osídlených obcích na jižní Moravě. *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*, 4, 58–64.
- Pranda, A. (1978). Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. *Slovenský národopis*, 26(2), 235–253.
- Pranda, A. (1982). Hodnotové orientácie vidieckeho obyvateľstva na Slovensku v súčasnosti a faktory formovania progresívnych lokálnych a regionálnych tradícií. *Slovenský národopis*, 30(3), 407–419.
- Pranda, A. (1985). Tradičné a súčasné aspekty hodnotenia vzťahu človeka k práci na slovenskej dedine. *Slovenský národopis*, 33(2–3), 337–349.
- Pranda, A. (1986). *Spôsob života družstevnej dediny: z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava: Veda.

- Pullmann, M. (2011). *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- Pullmann, M. (2016). Konsolidace, pokojný život a neviditelné násilí: vznik a vývoj normalizační ideologie v Československu. In: P. Kolář, M. Pullmann (Eds.), *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (s. 72–84).
- Ratica, D. (Ed.) (1992). *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Výsledky výskumov roku 1992*. Bratislava, NÚ SAV.
- Slavkovský, P. (1989). Vztah rolník – půda ako problém kultúrnej tradície. In: *Zborník SNM*, 83, Etnografia 30 (s. 75–85).
- Slavkovský, P. (1995). Dve diskontinuity vo vývine slovenského poľnohospodárstva. In: *Slovenský národopis*, 43(3), 371–377.
- Slavkovský, P. (2001). Medzigeneračná transmisia hodnôt agrárnej kultúry. In: H. Hlôšková (Ed.), *Tradičná kultúra a generácie. Ústav etnológie SAV, Bratislava* (s. 24–28).
- Slavkovský, P. (2005). Životné stratégie ľudí spätých s poľnohospodárskou prvovýrobou na Slovensku v 20. a 21. storočí. In: *Slovenský národopis*, 53(2), 119–133.
- Škovierová, Z. (1976). Podiel rodiny a príbuzenstva na vzájomnej výpomoci pri stavaní rodinných domov v okrese Nove Zámky. *Slovenský národopis*, 24(3), 488–493.
- Štibrányiová, T. (1982). Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie. *Slovenský národopis*, 30(2), 356–359.
- Valentová, V. (1985). Súčasná hodnotová orientácia vidieckeho obyvateľstva vo vzťahu k tvorbe interiéru. *Slovenský národopis*, 33(2–3), 414–426.
- Valeš, L. (2014). Životní příběhy českých zemědělců v éře komunistického režimu a ekonomické a společenské transformace. In: M. Vaněk, L. Krátká (Eds.), *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. Normalizace a transformace*. Praha: Karolinum (s. 461–510).
- Válka, M. (2011). *Sociokulturní proměny vesnice: moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vaněk, M. (2010). *Byl to jenom rock'n'roll?: hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha: Academia.
- Wilson, G. (2010). Multifunctional "quality" and rural community resilience. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35(3), 364–381.
- Zíbrt, Č. (1895). *Jak se kdy v Čechách tancovalo: dějiny tance v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku z věků nejstarších až do nové doby se zvláštním zřetelem k dějinám tance vůbec*. V Praze: F. Šimáček.

O AUTOROVI

OTO POLOUČEK – vystudoval etnológiu a orálnu históriu – súdobé dejiny. Disertačnú prácu z oboru etnológie *Spoločenský život na pozadí promien moravského venkova v období pozdňho socializmu* obhájił v roce 2019 na Ústavu evropskej etnológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, kde nyní pôsobí jako odborný asistent. Jeho odborné zájmy se pohybují na hranici etnológie a historiografie – zajímá se o proměny společnosti v posledních dekádách dvacátého století s důrazem na venkov a vliv minulosti na jeho aktuální problémy.